

A Rákóczi-szabadságharc külpolitikai helyzetéről

BENDA KÁLMÁN

A Rákóczi-szabadságharc és az európai hatalmak

Rákóczi kezdettől fogva világosan látta, hogy a másfélévszázados török uralom és a törökkel folytatott háborúk során meggyöngült, elpusztult Magyarország ereje önmagában nem elegendő a Habsburgoktól való elszakadásnak a kivívására. Ha a szabadságharc a Habsburg-Monarchia belső erőviszonyaitól függő belháború marad csupán, nincs lehetőség a függetlenség kivívására. Ezért első perctől kezdve arra törekedett, hogy a magyar felkelés ügyét európai ügyvé tegye, politikai támogatást, sőt katonai segítséget szerezzen az országnak.

A katonai támadás időpontja 1703-ban kitűnően volt megválasztva. Az 1702. május 15-i hadüzenettel a spanyol örökségért vívott harc európai háborúba torkolt, mely a Habsburgok teljes katonai erejét igénybe vette. Magyarországról kivonták a katonaság nagyobb részét, hogy az olaszországi és Rajna-menti hadszínterekre vezényeljék, – ezért is járhatott 1703 nyarán a kuruc támadás olyan gyors sikerrel.¹

A spanyol örökösödési háború azonban nemcsak katonailag, hanem diplomáciai téren is kedvező helyzetet teremtett a szabadságharc számára. Európa nyugati része két táborra szakadt: egyik oldalon állt Franciaország, az akkori Európa leghatalmasabb állama, igaz, csaknem egyedül, csupán a bajor választó, Portugália, a savoyai herceg és a kölni érsek szövetségében. A másik oldalon a Habsburgok, Ausztria és a német birodalom urai, továbbá szövetségesként a francia hegemoniától rettegő tengeri hatalmak, Hollandia és Anglia. Az erők ilyen csoportosulása szinte magától kínálta egy francia–magyar együttműködés lehetőségét.

Rákóczi már első terveiben a franciákkal való politikai és katonai együttműködésre épített.² Az osztrák történetírás sokáig úgy vélte: a kezdeményező nem is ő, hanem XIV. Lajos volt. Még olyan felfogással is találkozunk, mely a magyarországi felkelést francia emisszáriusok működésére vezette vissza.³ Adatokkal igazolható, hogy nem így volt. Bár a Bécs ellen támadó erdélyi fejedelmek és a francia udvar közötti együttműködést a XVII. század eleje óta hagyományosnak mondhatjuk, XIV. Lajos nemcsak hogy nem kezdeményezte a magyarországi elégedetlenség fegyveres kirobbantását, hanem amikor Rákóczi megkereste őt, akkor is éveken át elzárkózott minden támogatás és kapcsolat elől.⁴

Rákóczi két évtizeddel az események után készült Emlékirataiban azt írta, hogy soha nem merte volna vállalni a felkelés megindításának kockázatát, ha nem látszott volna kivihetőnek a Habsburgok

¹ A szabadságharc katonai eseményeire és kérdéseire általában ld. *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér. Bp. 1934; *Die Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*. I. Serie 1–9. Bd., II. Serie 1–11. Bd. és Registerband. Wien 1876–1892. Ld. még *Perjés Géza*: Az 1703. évi november–decemberi felvidéki hadjárat (Hadtörténelmi Közlemények 1976. 2. sz.)

² *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel (Századok 1936. 579–597.)

³ *Arneth, Alfred*: Prinz Eugen von Savoyen. I. Wien 1858. 469.

⁴ *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp. 1966. 32. s. köv.; *Pillias, Emile*: La France et Rákóczi. Origines véritables de l'intervention de Louis XIV. 1700–1703. (*Pillias, Emile*: Études sur François II. Rákóczi, Prince de Transylvanie. Paris 1939. 3–50); ld. még *Mandrou, Robert*: Louis XIV. en son temps. Paris 1972. (Peuples et Civilisations 10.) 516.

ellenségeivel, mindenekelőtt a franciákkal való együttműködés. „Ez a remény volt egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba – írta –, amelynek nehézségeit nagyon is előre láttam.”⁵ 1700 végén, amikor néhány főnemessel először latolgatta a fölkelés lehetőségét, első dolga volt, hogy levélben megkereste a francia királyt, az azonban nem is válaszolt ajánlkozására. 1702-ben, már lenyelországi emigrációjában, újra XIV. Lajoshoz fordult. A spanyol örökösödési háború már megindult, s Rákóczi felajánlotta, hogy a Habsburgok hátában fegyveres fölkelést indít, ha ehhez katonai és pénzügyi támogatást kap. Tervének megnyerte Du Héron varsói francia követet, aki maga is meleg szavakkal ajánlotta a támogatást, XIV. Lajos azonban továbbra is elzárkózott. Nem bízott a távoli, sem pénzzel, sem katonasággal nem rendelkező menekült nagyúrbán. Rákóczi – aki ekkor még nem is gondolt arra, hogy parasztok élén indítsa meg a háborút – látva XIV. Lajos elzárkózását, kapcsolatot keresett II. Ágost lengyel királlyal és XII. Károly svéd királlyal, de eredménytelenül. Mindkét uralkodó állásfoglalását az ekkor induló északi háború magyarázza. Ágost, aki a svéd támadás ellen Habsburg segítségben reménykedett, császár-barát politikát folytatott, annyira, hogy még Rákóczi elfogásától és kiszolgáltatásától sem idegenkedett. XII. Károly pedig azért zárkózott el minden közeledés elől, nehogy okot adjon Lipót császárnak a svéd–oroszlengyel háborúba való beavatkozásra. XIV. Lajos csak a harcok megindulása után, az első sikerek hírére fordult svédországi követe, Bonnac márki közvetítésével Rákóczihoz, havi tízezer tallér támogatást és tüzér megutász tisztek küldését helyezve kilátásba.

A XIV. Lajos által felajánlott pénzügyi segítség inkább csak jelképes volt (mintegy 2000 katona zsoldját fedezte, amikor Rákóczi seregében már 1704-ben 80 000 ember harcolt), annál nagyobb reményekkel kecsegtetett azonban a katonai együttműködés.

1073-ban a francia hadak mindenütt fölényben vannak. Míg a szövetségesek táborában az együttműködés még sürliódásokkal jár, nincs egységes hadvezetés, sőt a katonai teendők terén gyakran ellentétes elképzelések érvényesülnek, az egy kézben tartott francia hadsereg sorozatos győzelmekeket arat. Ausztria egyébként is a pénzügyi csőd szélén áll, a vállalt 82 000 katonából csak 50 000-et tud kiállítani, baj van a felszereléssel és akadozik az utánpótlás. Hogy Károly főherceggel, azaz a spanyol hadszíntérrel biztosítsák az összeköttetést, a császári sereg zömét Itáliába küldik, Lombardia és Nápoly védelmére, miközben az osztrák tartományok szinte védtelenül állanak.⁶

A francia hadvezér, Villars, majd utóda Marsin marsall, éppen erre alapozza tervét: a gyors győzelmet magára Ausztriára, sőt Bécs városára mért csapással akarja kierőszakolni. Ahogy Villarsnak Chamillart hadügyminiszterhez írt levelében olvassuk: az egyetlen lehetőség, „ha a rettegést a Birodalomba visszük és ezzel kényszerítjük a császárt békére.”⁷ A terv szokatlan és merész volt, megvalósításához számos nehézséget kellett leküzdeni, hiszen a csapatok több száz kilométerre távoztak volna ellátási bázisuktól, az élelmiszerraktárhoz. Amellett az ausztriai belső ellenállás ismeretlen veszélyeket rejtett. Marsin felismerte, hogy éppen ebben a vonatkozásban milyen fontos a magyarok támadása, s a katonai együttműködés érdekében közvetlen kapcsolatba lépett Rákóczival. Már 1703 nyarán elküldte emberét a fejedelemhez, ezt a Baulin nevű tisztet azonban a császáriak elfogták és kivégezték. Újabb megbízottja, Coulon pedig csak 1704 elején érkezik a kuruc táborba.⁸

⁵ *II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai.* Fordította Vas István, a tanulmányt és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla. Bp. 1978. (Archivum Rákócianum III. Osztály 1. k.) 341. – 1705 márciusában Des Alleurs márkinak adott első kihallgatásán is ezt mondotta Rákóczi: „l'heureuse réussite de la guerre, sans quelque secours étranger, . . . est assez douteux.” (Köpeczi Béla: *Hogyan látta Rákóczi 1705 elején a szabadságharc helyzetét.* Századok 1956. 213.)

⁶ *De Courcy:* La coalition de 1701 contre la France. I/1. Paris, 1886; *Braubach, Max:* Prinz Eugen von Savoyen. II. Wien 1964.; *Frey, Matsha Lee:* Austria's Role as an Ally of the Maritime Powers. Ann Harbor 1971.

⁷ „ . . . porter la terreur dans l'Empire, et forcer l'Empereur ainsi à la paix.” Villars Chamillart-nak 1703 május 30: *Villars, Claude-Louis-Hector de:* Mémoires. Paris 1887. II. 295.

⁸ Az első küldöttre: Mercure historique et politique (à la Haye) XXXVII., 1704. július 136–138. – A második küldött, Culon jelentései Miksa-Ermánuel bajor választóhoz 1704–1705-ből: Paris, Archives du Ministère des Affaires Étrangères (a következőkben: AE): Correspondance politique: Hongrie t. 12. (Sajtó alatt a Rákóczi és XIV. Lajos diplomáciai kapcsolatainak okmánytára, közlésezi *Benda Kálmán és Köpeczi Béla c. kiadványban.*)

A franciákkal való együttműködés irányította Rákóczi hadműveleteit is. Ez magyarázza, hogy a kuruc hadak, még mielőtt uralmukat az ország keleti részében, Erdélyben és délen biztosították volna, nyugatnak fordulnak és Bécs irányában törnek előre, majd pedig 1704 első napjaiban átkelnek a Dunántúlra, hogy megszállják az osztrák határmentét és így biztosítsák a franciákkal való együttműködés feltételeit. Hadjáratak számottevő császári erőt kötött le. Az 1704 elején meginduló Bécs körüli és stájerországi portyázások, az osztrák parasztok által „Krucitürk”-nek nevezett kuruc csapatok beütései is elsősorban azt a célt szolgálták, hogy gyöngítsék a belső ellenállást és ezzel megkönnyítsék a franciák előnyomulását.⁹ A francia sereg közben a Duna völgyén nyomul kelet felé, s ebben az időben már Passaunál van.

A kettős támadás katasztrofális helyzetbe hozta Bécset. Ahogy Diselle, Savoyai Eugén titkára 1704 nyarán Pétervárad parancsnokának, br. Nehembnek írta: A rebellisek mindenfelől nagy erővel támadnak. „Ugy tűnik, egyáltalában nem akarnak megegyezni és csak azt várják, hogy a franciák sikeresen átkeljenek a Fekete Erdőn, hogy aztán egyesüljenek a bajor választó csapataival. Ha ez a vállalkozás sikerül, könnyen olyan zűrzavart idézhet elő, amit nem lesz könnyű rendbehozni.”¹⁰ A bécsi holland követ, Hamel-Bruyninx is azt jelentette, hogy Ausztriában a helyzet kritikussá vált, „úgy tűnik, a császári ház uralma végveszélybe került, s az egész katonai szervezet szétesik.” Hacsak – teszi hozzá – valami váratlan esemény nem jön közbe.¹¹

A váratlan esemény bekövetkezett, mégpedig a hadtörténészek egybehangzó véleménye szerint, Miksa-Emánuel bajor választó hibájából. A választó ugyanis, Passau elfoglalása után nem folytatta az előnyomulást Bécs felé, hanem serege egy részével Tiroloba kanyarodott, ahol a belső ellenállás hónapokra megbénította katonai tevékenységét, miközben Vendôme marsall a seregek másik részével várakozásra kényszerült. Oskar Redlich, az ismert osztrák történész megállapítását idézzük: Ha a két sereg együttes támadása megindult volna, Bécs katasztrofális helyzetbe került volna.¹²

Az ekkor elmulasztott alkalom többé nem tért vissza. Valamivel később Tallard marsall csapatai behatoltak ugyan a német birodalomba, de nyomukban már ott vannak az időközben felzárkózott angolok, Marlborough herceggel az élükön. Az erők kiegyenlítődték, s 1704. augusztus 13-án a höchstädt-blenheimi csatában a szövetséges seregek Savoyai Eugén és Marlborough vezetésével nagy győzelemmel megállítják a francia előnyomulást.

Az együttműködési tervek azonban tovább élnek. 1705-ben Rákóczi felújítja korábbi javaslatát, hogy létesítsenek francia–magyar összeköttetést az Adriai-tengeren át, s délről próbálják meg gyűrűbe fogni Bécset.¹³ A hadihelyzet azonban minden együttműködési lehetőséget keresztülhúzott. Marlborough 1706. május 30-i Ramillies-i győzelme a szövetségesek birtokába juttatja Németalföldet. Ettől

⁹Ld. *Posch, Fritz*: Flammende Grenze. Die Steiermark in den Kurutzenstürmen. Graz–Wien–Köln 1968. (A kuruc beütések politikai-katonai hátterét nem ismeri fel.) – Károlyi Sándornak 1704. június 21-én Kőszegről, Ausztria és Stájerország lakóihoz kibocsátott kiáltványában olvassuk: ha a kurucoknak ellenállnak, akkor „armorum nostrorum vim experiri, quorum Deo auxiliante brevi temporis spatio, cum invictissimi Galliarum Regis et serenissimi Ducis Bavariae armis determinata conjunctio infallibilis fiet.” (Közlí: Bánkúti Imre: Iratok a kurucok első dunántúli hadjárata történetéhez. Somogy megye múltjából. 7. 1976. 60.)

¹⁰ „Il semble qu'ils [les Hongrois] n'ont rien moins en vue qu'un accommodement et n'attendent que le succès du passage des François par la Forest Noire et leur jonction avec l'Électeur de Bavière. Si ce coup réussit, tout courre risque de se voir en confusion peut-être pas sitot remédiable.” (A kurucok által elfogott levél Fierville le Hérissy ezredes jelentésének mellékleteként: AE Correspondance politique: Pologne t. 114. fol. 272–273.)

¹¹Weensche Gezantschapsberichten. Kiadta: *G. von Antal és J. C. H. de Pater*. II. 281.

¹²*Redlich, Oskar*: Das Werden einer Grossmacht. Österreich von 1700 bis 1740. Wien 1912. 40. – Ld. még *Perjés Géza*: A höchstädti csata, 1704. augusztus 13. (Hadtörténelmi Közlemények 1958. 3–4. sz. 151–169.)

¹³*Márki Sándor*: Rákóczi adriai tervei. Bp. 1915. – Rákóczi már 1704-ben javasolta „de bien favoriser le mouvement de Croatie, en faisant faire quelque fausse descente dans les Etats de l'Empereur dans le Golf de Venise et tâchant par ce moyen de faire pénétrer dans la Croatie quelques hussards affidés qui y répandroient le bruit d'un secours que Vostre Majesté vouloit jeter dans ce pays-

kezdve a kezdeményezés már az ő kezükben van. 1706 szeptemberében Savoyai Eugén torinói győzelme kiszorítja a franciákat Itáliából is, 1707-ben pedig a szövetségesek már francia területen járnak.

A szabadságharc tehát katonailag magára maradt. De magára maradt diplomáciai téren is. XIV. Lajos végül sem volt hajlandó írásban elkötelezni magát Magyarországgal szemben, hiszen tudta, hogy Rákóczi nem fordulhat ellene, s akarva-akaratlan szövetségese kell, hogy maradjon. Csupán félhivatalos szinten vette fel a kapcsolatot a magyarokkal, amikor elküldte Des Alleurs márki altábornagyot megbízottként a kuruc táborba. Rákóczi pozitívként könyvelhette el, hogy a hivatalos francia sajtó a szabadságharc ügyét törvényesnek ismerte el s megvédte a kurucokat Európa közvéleménye előtt a rebellió vádjától. Az évi 200 000 tallérra emelt, de 1707 után már akadozó, majd teljesen meg is szűnő pénzsegély, a kuruc hadseregben szolgáló mintegy 80 francia tiszt és legföljebb 2000 katona azonban nem volt elegendő támogatás a függetlenség kivívására. Rákóczi mindent elkövetett, hogy a francia királyt szövetségi szerződéssel is maga mellé állítsa, ezek a törekvései azonban végül sem vezettek sikerre.¹⁴

A francia–bajor katonai és diplomáciai támogatás megszerzése készítette a fejedelmet arra, hogy Miksa-Emánuel bajor választónak ajánlja fel a magyar trónt; a gyorsan romló harctéri helyzet azonban ezt a tervet is keresztülhúzta.¹⁵

Franciaország meggyöngülése arra készítette Rákóczit, hogy másutt keressen támogatást. Követi sorjárájként az európai udvarokat. Megkeresik a porosz királyt, járnak a dán udvarban, s ismételten jelentkeznek XII. Károlynál,¹⁶ – de eredményt sehol sem érnek el. A porosz és dán királyság érdekei egyaránt a császárral való jóviszonyt írják elő, s bár titokban mindkét udvar rokonszenvez a magyar protestánsokkal, nyíltan Lipót császárnak ad katonai segítséget. XII. Károly már Lengyelországban hadakozik Nagy Péter orosz cárral és II. Ágost lengyel királlyal, érthető, hogy továbbra sem kívánja súlyosbítani helyzetét azzal, hogy a magyarok miatt szembe kerül a Habsburgokkal. Rákóczi ekkor francia közbenjárással a pápaság megnyerésével próbálkozik, XI. Kelemen pápa azonban nem látja elérkezettnek az időt, hogy nyíltan valljon és a franciák mellé álljon az európai küzdelemben, akkor, amikor a császári csapatok egyre győzelmesebben nyomulnak előre Észak-Itáliában.¹⁷ Ugyanez a megfontolás tartja vissza Velencét is a kurucokkal való tárgyalástól.¹⁸ Hosszas habozás után ekkor határozza el a fejedelem, hogy megpróbálja a Porta támogatását megnyerni, különösen miután tudomást szerzett róla, hogy Bécs felajánlotta az országot Budáig a szultánnak, ha hátba támadja a kurucokat. A török birodalom azonban súlyos belső bajokkal küszködik, nem vállalja a hadbalépést

lâ.” A királynak is előnyös volna egy horvátországi felkelés, mert a fölkelők „coupperont la communication de l’armée de l’Empereur en Italie, et la priveront des secours d’hommes et de vivres qu’Elle tire de l’Istrie.” (Bonnac márki jelentése XIV. Lajosnak, Dancka. 1704. március 12.: AE Correspondance politique: Suède. t. 9. fol. 292–293.)

¹⁴ Minderre ld. *Köpeczi: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*, i. m. különösen 115–116.

¹⁵ *Heigel, K. Th. von: Die Beziehungen des Kurfürsten Max-Emanuel von Bayern zu Franz Rákóczy. 1703–1715. (Sitzungsberichte des philosophisch-philologischen und historischen Klasse der königl. bayersichen Akademie der Wissenschaften zu München. 1885. 117–146.)* – A választónak ezügyben XIV. Lajossal folytatott levelezése: Paris. Bibliothèque Nationale. Ms. Nouvelles acquis Nos 486, 493, 495–498. (Sajtó alatt a Rákóczi és XIV. Lajos diplomáciai kapcsolatainak okmánytára c. már idézett kiadványban) – Ld. még *Aretin, Karl Otmar Freiherr von: Die Politik des Kurfürsten Max-Emanuel und die europäischen Mächte. (Kurfürst Max-Emanuel. Bayern und Europa um 1700. Herausgg. von Hubert Glaser. I. München 1976. 35–50.)* és *Hartmann, Peter Claus: Max Emanuel im Exil. (Uo. 108.)*

¹⁶ A követi utasításokat és jelentéseket ld. Ráday Pál iratai. I–II. Bp. 1955–1961. (Archivum Rákócziánium I. sorozat XIII–XIV.) Ld. még *Benda Kálmán: Le projet d’alliance hungaro-suédo-prussienne de 1704. (Études Historiques. Bp. 1960. I. 669–694.)*

¹⁷ *Benda Kálmán: Rákóczi és a Vatikán. Brenner apát küldetése XI. Kelemen pápához. 1707–1708. (Történelmi Szemle 1959. 8–24.)*

¹⁸ Ráday Pál iratai, i. m. II. 45–46.

egyik fél mellett sem, s bár évekig hitegeti Rákóczit, végül még azt sem engedi meg, hogy a fejedelem saját költségén zsoldosokat toborozzon Albániában.¹⁹

A külpolitikai elszigeteltség volt egyik fő oka, hogy Rákóczi 1706-ban Nagyszombatban tárgyalásokat kezdett a császári udvarral. A közvetítők a tengeri hatalmak megbízottai, az angol és a holland követ voltak, akik őszintén törekedtek a szembenálló felek kibékítésére. Mint a császár szövetségesei tisztában voltak a fölkelés által okozott nehézségekkel, azzal, hogy Magyarország a szövetségesek 25–30 000 katonáját köti le, bizonytalanságban tartja Ausztria keleti részét, arról nem is szólva, hogy kiesik az ország adója és újonckontingense, pedig mindkettőre nagy szükség volna. Mint protestánsok ugyanakkor bizonyos rokonszenvvel kísérik magyar hitsorsosaik küzdelmét.²⁰ A császári udvar azonban csak részben ígérte a kuruc követelések teljesítését s nem volt hajlandó elismerni Rákóczi erdélyi fejedelemségét, a magyarok viszont nem bíztak Bécs pusztá ígéletében; így a megegyezés nem jöhetett létre. Igaz, hogy a felkelés külpolitikailag és katonailag magára maradt, a Rákóczi államszervezése során bekövetkezett belső megerősödés viszont lehetővé tette, hogy a kurucoknak ne kelljen békülniök bármilyen áron. Volt erejük a harc folytatására.

1707-ben Rákóczinak váratlan lehetősége mutatkozott az európai nagyhatalmi politikába való bekapcsolódásra. I. Péter orosz cár, aki már megkezdte harcát a Baltikum birtokáért XII. Károly svéd királlyal, maga is elszigeteltnek érezte magát. Korábbi szövetségeseit, II. Ágostot, a svéd hadsereg kiszorította országából, majd lemondatta a lengyel királyságról, hogy helyébe svéd jelöltet, Leszczyński Szaniszlót ültesse. A lengyel rendek sandomierzi konföderációja a svédek ellen az oroszokhoz fordult támogatásért, egyszersmind II. Ágost Habsburg-barát elgondolásaival szemben megkísérelte a hagyományos francia-lengyel politikai együttműködés felélesztését. A cár – aki maga is szívesen vette volna a francia közvetítést a XII. Károlyval folytatott háborúban – Leszczyńskivel szemben Rákóczit jelölte a lengyel trónra; ebben az értelemben jött létre Péter és a fejedelem közt az 1707-es varsói szerződés. Rákóczi vállalta, hogy ha az országgyűlés megválasztja, elfogadja a lengyelt trónt, a cár pedig katonai támogatást ígért erre az esetre a császár ellen.²¹ A svéd katonai erő azonban néhány hónap alatt tárgyalanná tette a szerződést. Végül a sandomierzi konföderáció is elismerte Leszczyński Szaniszlót abban a reményben, hogy ezzel megszabadul a svéd csapatok megszállása alól.

Rákóczi persze közben is ébren tartja a francia kapcsolatokat, a tényleges támogatás reménye azonban egyre csökkent. 1707 után a szövetségesek mind jobban visszaszorítják a francia seregeket. 1709. szeptember 11-én Malplaquet-nál a franciák elvesztik az újabb döntő ütközetet, s 1710-ben XIV. Lajos már a béketárgyalások megindítására kényszerül. Igaz, a gertruydenburgi tárgyalások néhány hét után megszakadnak, s a háború tovább folyik, de Franciaországtól már formális segítség sem várható, XIV. Lajos nincs abban a helyzetben, hogy bármit tegyen a magyarokért.

Péter cár viszont a poltavai csatában, 1709. július 8-án megsemmisítette XII. Károly hadseregét, s ezzel döntő vereséget mért a svéd katonai nagyhatalomra. A külpolitikai helyzet azonban ezzel nem Magyarország javára, hanem hátrányára módosult. Lengyelországba vissztért II. Ágost, a francia-barát lengyel politikai szárny talaját veszítette, és mivel a Baltikumért folyó harc még nem fejeződött be, sőt a török földre szorult XII. Károly a Porta és a Habsburgok támogatását akarta elnyerni, nemcsak II. Ágost, hanem I. Péter is a császárral való jóviszony fenntartására törekedett. II. Ágost még azt is felajánlotta Bécsnek, hogy a magyarok ellen fegyveres segítséget ad, ha a kuruc szabadságharc leverése után, a császár viszonzza a segítséget XII. Károly ellen. Az orosz politika ilyen messzire nem ment ugyan, de a magyarok támogatása elől szintén elzárkózott, s legföljebb a Béccsel való közvetítésre volt

¹⁹ *Benda Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc török politikájának első évei. 1702–1705. (Történelmi Szemle 1962. 189–209). – Pápai János törökországi naplói. Válogatta, sajtó alá rendezte, előszóval és jegyzetekkel ellátta *Benda Kálmán*. Bp. 1963. (Magyar Századok) Bevezetés.

²⁰ *Aretin*: i. m.

²¹ *Perényi József*: II. Rákóczi Ferenc és I. Péter diplomáciai kapcsolatainak kezdetei. (*Kovács Endre* szerk.: Magyar–orosz történelmi kapcsolatok. Bp. 1956. 52–95.); *Váradi-Sternberg János*: Az 1707-es orosz–magyar tárgyalások előzményei (A Szegei Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 1965. 281–293.); *Ráday Pál* iratai, i. m. II. 208–272; *Kalisen, J.* – *Gierowski, J.* (szerk.): Um die Polnische Krone. Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges. 1700–1721. Berlin 1962. *Jonanson, Gustav*: Karl XII s polska politik. Stockholm 1968.

hajlandó. Amikor pedig 1710 novemberében a Porta hadat üzent Péter cárnak, a külpolitikai helyzet még inkább a császárral való jóviszonyt írta elő az orosz politika számára, hiszen az egyetlen hatalom, amelynek a török kérdésben való semlegessége Oroszország számára lényeges volt, az a Habsburg birodalom volt. Moszkva nem kockáztathatta, hogy a magyarok miatt szembekerüljön Béccsel, s az a Portát támogassa. Más lett volna a helyzet, ha Rákóczi fegyveres segítséget tud adni a cárnak a török ellen, vagy a franciák révén békét közvetít a Porta és Péter közt. Az 1708 őszi trencsényi csata azonban megtörte a kuruc hadsereg erejét, Rákóczi már a császári csapatok előnyomulását sem tudta feltartani, nemhogy még mást segítsen, – XIV. Lajos pedig elzárkózott az oroszok és svédok közti közvetítés elől.²²

A teljes külpolitikai elszigeteltséghez járult a magyarországi belső helyzet erős romlása. Az ország a nyolcéves háborúban elpusztult, lakossága belefáradt a küzdelembe, a hadakat a pestisjárvány tizedelte. Maga Rákóczi is úgy ítélte meg a helyzetet, hogy ha 1711 februárjában nem sikerült volna kéthetes fegyverszünetet kötnie a császáriakkal, a megfogyatkozott kuruc hadak kiszorultak volna az országból.²³ A kezdeti felismerés igazolódott: a szabadságharc pusztán saját erejéből nem győzhet.

Persze a császári sereg sem volt sokkal jobb helyzetben. Pálffy tábornagy jelentéseiből tudjuk, hogy náluk is fogytán volt az élelem, főleg a lovaknak nem tudtak mit enni adni, s a járvány ugyanúgy tizedelte őket is.²⁴ Mégis más volt a császári sereg helyzete. Az ország háromnegyed része már újra az ő kezén volt, az élelmezés, az utánpótlás és az újoncozás szempontjából a helyzete egyaránt előnyösebb. Egyébként sem Magyarországra támaszkodik, utánpótlási területként az egész Monarchiát számításba kell venni. Az sem közömbös, hogy míg a kuruc csapatok visszavonulnak, a császári sereg a rajnai fronton és Magyarországon is előnyomulóban van.

Míndez azokat igazolja, akik úgy vélték, hogy a külső és a belső körülmények egyaránt ellene szóltak a háború folytatásának és nincs más megoldás: ki kell egyezni a bécsi udvarral. Rákóczi azonban nem látta ilyen reménytelennek a helyzetet. Ugy vélte, ha sikerül az ellenállást valamilyen módon néhány évig elhúzni, akár csak néhány vár megtartásával, a külpolitikai viszonyok változása lehetővé teheti a háború kedvezőbb körülmények között való újrakezdését, illetve a magyar kérdésnek a spanyol örökösödési háborút befejező nemzetközi béketárgyalásokon való fölvetését és kedvező formában való lezárását. Nézzük meg tehát röviden, hogyan alakult az európai nemzetközi helyzet 1711 után.²⁵

I. József császár 1711. április 11-én bekövetkezett halálával a Habsburg-Monarchia nemzetközi helyzete lényegesen megváltozott. Miután a Habsburg-családnak immár csak egy élő férfitagja volt, Károly, így a császári győzelem egyet jelentett volna az osztrák és a spanyol birodalom egyesítésével. Az ilyen európai, sőt világhatalom létrejötte a tengeri hatalmaknak sem állt érdekében. Gyors ütemben kiválnak tehát a hágai szövetségből, és külön békét kötnek Franciaországgal; előbb Anglia, már 1711 végén, majd Hollandia is 1713-ban. Ausztria pusztán a saját erejéből nem tudja megszerezni a spanyol örökséget, sőt a császári és a francia erők egyensúlyba jutnak. Az 1712-es denaini francia győzelem már ezt az új helyzetet tükrözi. A császári politika kénytelen belátni, hogy a spanyol trón megszerzéséről le kell mondania, ez azonban egyszersmind azt is jelenti, hogy az eddig nyugaton lekötött hadserege felszabadul, s ha szükséges, a korábnál nagyobb erőket vethet be Magyarországon. Mivel Franciaország teljesen kimerült, ő sem tud élni az új helyzettel, így az európai hatalmi egyensúlyban bekövetkezett eltolódás inkább hátrányos, mintsem előnyös a magyar ügy szempontjából.

Nem alakult kedvezőbbben az oroszországi helyzet sem. Az 1711. július 22-i Prut melletti béke megmentette ugyan a cári hadsereget a teljes vereségtől, a törökökkel való ellentéteket azonban nem

²² Nyikiforov, L. A.: Vnesnjaja politika Roszszii v poszlednie godü Szevernoj vojnü. Moszkva 1959; Klutchovski, P.: Pierre le Grand et son oeuvre. Moscou 1953.; Feldman, J.: Polska w dobie wilkiej wojny polnocnej. Krakow 1925.

²³ Rákóczi Bercsényinek, 1711. február 6.: Archivum Rákóczianum I. sorozat III. 571.

²⁴ Ld. Pálffy János jelentéseit: A szatmári béke története és okirattára. Közzétette Lukinich Imre. Bp. 1925. (Fontes Historiae Hungariae Aevi Recentioris).

²⁵ Az említett irodalmon kívül ld. még: Zeller, Gaston: Les temps modernes. II. De Louis XIV à 1789. (Histoire des relations internationales. Publiée sous la direction de Pierre Renouvin. III. Paris 1955.)

rendezte. Mindkét fél készült az újabb összecsapásra. Nem zárult le a svéd háború sem. Moszkvának tehát továbbra sem volt érdeke, hogy szembekerüljön a császárral. Tudjuk, a szatmári béke után a cár teljesen elzárkózott a már emigrációban lévő Rákóczi támogatása elől, de ugyanígy elzárkózott volna, ha a Beszkidék hegyei közé visszaszorult kuruc csapatok megsegítését kerik. A magyar történetírás többízben elmarasztalta XIV. Lajost, hogy nem ismerte fel a Péter cár Oroszországgal való szövetkezés nagy lehetőségeit. Ez igaz, de azért tegyük hozzá, hogy még egy francia–orosz együttműködés sem fordította volna szembe a cári udvart Béccsel. Az orosz érdekek a török ellen a Krim félszigeten vagy a Balkánon, a svédek ellen a Baltikumban a Habsburgokkal való együttműködést írták elő.

Maradt volna tehát továbbra is egyetlen külpolitikai támasznak Franciaország. XIV. Lajos azonban, ahogy láttuk, nem kötött szövetséget Rákóczival, így arra sem vállalt kötelezettséget, hogy az európai béketárgyalásokon kiáll Magyarországot függetlensége mellett. Tegyük hozzá, még ha vállal is ilyen kötelezettséget, 1711 után akkor sincs abban a helyzetben, hogy eleget tegyen neki. A háború teljesen kimerítette Franciaország erejét, a királyság a belső összeomlás szélén állt, minden áron békére volt szüksége és ezt nem kockáztathatta a magyar ügy melletti kiállással. Igaz, az 1714-es béketárgyaláson a francia követek felvetették Erdély függetlenségének a kérdését, de csak taktikából, hogy a tárgyalások során legyen mit elejteniük.²⁶

A szabadságharc külső erővel való újra indítása, vagy a magyarországi és erdélyi kérdésnek nemzetközi tárgyalások útján való rendezése 1711 után is reménytelen volt.

1711-ben viszont a megegyezés gondolata kerekedett felül bécsi politikai körökben. A kuruc hadak, ha megfogyva is, de még fegyverben álltak, leverésük sokáig elhúzódhatott. A császári politika pedig presztízisokból súlyt helyezett rá, hogy az európai béketárgyaláson úgy jelenjen meg, hogy a magyar kérdést lezárta. Ez a politikai megfontolás eredményezte azt, hogy a fegyveres meggyőzés helyett a megegyezéses elintézés került előtérbe. Ezért az udvar engedékenyebbnek mutatkozott, mint bármikor korábban. Ennek a kedvező alkalomnak az elszalasztása, a harc folytatása azt jelentette volna, hogy a belső és külső támasz nélkül maradt kuruc csapatok lassan felőrölnének, egyes töredékeik kiszorulnak az országból és a szabadságharc a császár feltétlen győzelmével ér véget. Ebben az esetben Bécs bosszúját semmi sem mérsékelte volna; mindaz, ami a szatmári béke előtt császári kézre került magyar területeken végbement, fogalmat adhat arról, mi következett volna országos méretekben. Nemcsak a felkelésben részes nemesség kismizmizése, birtokaitól való megfosztása és idegenekkel való lecserélése következett volna be (úgy, mint száz évvel korábban Csehországban, a fehérhegyi csata után), hanem a harcban fegyveresen részt vett parasztság ellen is rendszabályokat léptettek volna életbe; az ország elvesztette volna különállását és tartományi szintre süllyed. A béke, azon kívül, hogy általános amnesztiát biztosított a harcban résztvevőknek, nemcsak életükre, hanem vagyonukra is, elismerte Magyarország alkotmányos különállását a Habsburg–Monarchián belül, s ezzel biztosította az ország külön fejlődését.

Ugyanakkor a szatmári béke, amelyet tudjuk, Rákóczi sohasem fogadott el, egy biztatóan indult önálló nemzeti fejlődés elbukását jelentette. Elbukott a független magyar államiság kísérlete, ahogy elbuktak azok a társadalmi reformok is, amelyeket Rákóczi megkezdett. A magyar nemességnek elsősorban saját kiváltságainak biztosítására volt gondja, s a béke révén valósággal megkövültek az ország már amúgy is anakronisztikus társadalmi viszonyai. Majd csak 1848 forradalma tud rajtuk változtatni, másfél évszázad múlva.

Végül is azonban azt kell mondanunk, hogy a bécsi udvar kísérlete: Magyarországnak az összmonarchiába való beolvasztása, nem sikerült, s a szabadságharc olyan lecke volt, hogy több mint félévszázadig, egészen II. Józsefíg, ezek a tervek elő sem kerültek.

A szatmári békével kapcsolatban, főleg az osztrák történetírásban, többen kiemelték a béke megkötőjének, Károlyi Sándornak érdemeit és reálpolitikai érzékét. Ne felejtsük azonban, hogy Károlyi aligha érhetett volna el bármilyen eredményt, ha nincsenek mögötte a nyolc éves függetlenségi harc erőfeszítései, Rákóczi katonai és politikai tevékenységének, államszervező munkájának az eredményei. Ez azonban egyszersmind azt is jelenti, hogy a Rákóczi-szabadságharc nem volt hiába.

²⁶ *Köpeczi*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. i. m. 245. – Jellemző, hogy gr. Strafford, Anglia megbízottja az utrechti béketárgyaláson, boldogan vette a szatmári béke híret, mondván, hogy legalább ezután nem kell a magyar ügygel foglalkoznia. („J'entendais que la paix exoit fait pour toutjour en Hongrey, ainsy je n'ai pas besoin d'attendre plus sur cet sujet.” – Stafford Rákóczi diplomatájának, Klement Jánosnak, Hága, 1711. május 24: Bécs, Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Hungarica. Fasc. 1950. Correspondenz des Agenten Klement. Fol. 188.)